

A „MAKÓ” NÉV KÖZMONDÁSAINKBAN

KELEMEN FERENC

(Makó)

Makó nevét az ország minden részében sokkal többen emlegetik, mint a hasonló magyar városokét. Ez elsősorban a világhírű hagymának, de nem kis mértékben egy közmondásnak is köszönhető.

Helységnevek jelzős szókapcsolatainkban garmadával jelentkeznek. Ezekben mindig a helynév a jelző, a jelzett szó pedig valamely ottan híressé vált tárgy, termék vagy készítmény: pl. halasi csipke, pozsonyi kifli, makai hagyma, túri süveg, selmeci pipa stb. Közmondásainkban, illetve szállóigéinkben azonban helységnevek csak elvétele szerepelnek pl. „Egyszer volt Budán kutyavásár”, „Bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe”, „Ott vagyunk, ahol a mádi zsidó”, vagy „Pislog, mint a miskolci kocsonya.” A fentiekkel ez enemű sorozatot nagyjából ki is merítettük. „Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől” közmondásunkat itt azért nem említem, mert az eredetében — a közhiedelemmel ellentétben — nem Makó helység, hanem egy Makó nevű vitéz nevét örökíti meg az utókor számára.

Ez az utóbb említett mondás egyike a legrégebb magyar szállóigéknek. Első ízben Baronyai Decsi János Görög-latin-magyar közmondások c. művében¹ találkozhatunk vele ebben az alakban: „Oly messze vagy tőle, mint Makó Jeruzsálemtől.” Geleji Katona István protestáns énekes könyvének² harcias hangú ajánló sorában ezt írja: „A pápista szerzetesek Jézus Krisztustól annyira estek, mint Makó Jeruzsálemtől.” Szirmay Antal első hazai közmondásgyűjteményében³ a Baronyai Decsi János-féle formát szó szerint átvette. Tóth Béla így idézi a közmondást: „Oly messze tőle, mint Makó Jeruzsálemtől”.⁴

Ez utóbbi szerző Szirmayra való hivatkozással úgy beszél el a szállóige keletkezését, hogy mikor II. András 1217-ben indított kereszties serege Dalmáciába ért, egy Makó nevű ittas vitéz Spalato város sok tornyát meglátva azt hitte, hogy már Jeruzsálembé ért. Mikor ebbeli véleményét boros fővel nyilvánította is, a körülötte álló hadfiak között nagy derűtséget keltett, mert bizony attól még nagyon messze volt. A köztudat tehát II. András idejére helyezi a szállóige keletkezését. Tóth B. említett kötetében a közmondás születésének más változatát is hozza. Eszerint a mondás onnan eredne, hogy mikor II. András keresztieseket gyűjtött, a makaiak [!] azt mondták, „nem megyünk, mert Makó igen messze esik Jeruzsálemtől.” Bíráló szemmel nézve a két változatot, az elsőt illetőleg nem lehet kifogást emelni, mert az adott és való keretek közt így is történhetett. A másik forma beállítása már sántít. Az említett helység ui. a XIII. sz. elején *Völnek* néven csak 20—30 portát számláló falucska volt, amit a hadat gyűjtő király toborzói valószínűleg figyelmen

¹ Baronyai Decsi, J., Adagie Graeco-Latine-Hungarica. Bártfa, 1598. 203.

² Geleji Katona I., Öreg graduál. Gyulaféhevár, 1636. 3.

³ Szirmay, A., Hungaria in parabolis. Buda, 1804. 129.

⁴ Tóth B., Szájról szájra. Bp. 1895. 15.

kívül hagytak. Mindezek felett: 1217-ben — az 1247-ben kiadott királyi oklevél tanúsága szerint — a mai Makó helységnek *Vlnuk*⁵ később *Wewlnek*⁶ (olv. Völnök, majd Vönök ~ Vőnek) volt a neve. Ezt a települést 1270 körül a Csanád nemzetségből eredt Kelemen ős ivadékának, Izsáknak fia: *Makó* bán örökölte.⁷ Egy 1299-ben kelt királyi oklevél így nyilatkozott erről a helységről: „Felvelnuk que moderno Makofolia vocaretur.”⁸ Tehát Vőneket „újabbán” Makófalujának kezdték nevezni. Makó bán nyilván emberséges érzülettel volt jobbjágyai iránt, akik a falut róla nevezték el Makófalujának. Makó bán leszármazói 1332-től a makófalvi Makó nevet használták, a család 1581-ben történt kihalásáig. Érdekes, hogy Makófaluja ~ Makófalva név az ősi Vőnekkal szemben csak nehezen szerzett kizárólagos használati jogot. Még Mátyás korában kelt oklevelek is több ízben említik Vőneket és Makófalvát felváltva. Az utóbbi végéről a „falva” szócska idővel lekopott és 1500-tól kizárólag Makó néven szerepel ez a település az adóajstromokban és oklevelekben.

A Makó — Jeruzsálem ismert közmondás keletkezésével és változataival régebben több újságcikk is foglalkozott.⁹ Az akkor Makón megjelenő Maros szintén név nélkül ismerteti a Pesti Hírlap cikkének tartalmát, mely a makaiakat nyilván közletről érdekelte. A pesti cikkben olvashatjuk, hogy II. András 1217-ben keresztet vezetett a Szentföld visszafoglalására. Midőn serege elvonult, Budán mintegy 250 főt kitevő rabló-lovag banda verődött össze, mely a várost és környékét rövidesen mindenéből kifosztotta. Mikor a király és hadai hazatértek a sikertelen vállalkozás után, a közben öltözetet cserélt martalócok dicsekedtek lehangosabban a szentföldi harcok során véghez vitt vitézi tetteikkel. A cikk szerint ezek a haramiák Makóra is eljutottak, és hónapokon át harácsolva sanyargatták a falut és környékét. A makaiak azonban átláttak a hazug mesén, és így szövegnyitették meg a leleplezett kérkedőket, akik a Szentföldnek táján sem jártak: „Dejszen ecsem, messze van ám Makó Jeruzsálemtől!” Az előadottakból nyilván kitetszik, hogy a pesti „újdondász” az akkor is közismert szállóigéhez egy minden tekintetben naiv és történetiségében valótlan szöveget eszelt ki, erőltetett csattanóval. — A pesti eredetű cikk makai ismertetője a továbbiak során elmondja, hogy a makai köztudatban még az alábbi változat is fűződik a Makó-Jeruzsálem szállóigéhez: A hajdani, vasút nélküli világban a Kisasszony-napi radnai búcsúra a szegedi franciskánus barátok buzdították és vezették a makai híveket. Tizenhat ekhós kocszi szállította a Mária-tiszteelőket Radnára, ahogy akkor mondták: a jeruzsálemi búcsúra. A vezér-kocsin elől a búcsúkeresztet vivő olvasós ember halkán mormolta a rózsafüzért, a hátsó, rugós ülésen pedig két piros arcú, kövér barát olvasta nekik az aznapra előírt imákat. A 16. kocszi zárta be a hosszú menetoszlopot, ezen is két barát ájtatoskodott a hátsó, kényelmes ülésen. Bagaméri és Horváth sógor tiszteletből szállították a barátokat. A háromnapos búcsú sok-sok lelki haszonnal telt el Radnán. A búcsúsok közül 14 kocszi meg a százra menő gyalogos tíz nap múltán vissza is tért Makóra, de a barátok kocsisaikkal együtt még napok múlva sem érkeztek haza. Nem csoda, hisz a barátoknak sok megbeszélni valójuk akadt a radnai konfráterekkel. A két fuvaros sógor is jól érezte magát a híres kolostorban, mert étellel-itallal bőven ellátták őket a radnai atyák. A hitestársak azonban Makón már alig várták a gazdákat, és ki tudja milyen úti veszedelmekre gondoltak, mikor végtére megkerültek a dezertorok. A barátokat

⁵ Dl. 322. 5.

⁶ 1256 = ÁUO VII. 242., 1323 = ÁUO II. 108. és Haz. Okm. V. 366.

⁷ *Reizner J.*, Makó története. Szeged, 1892.; *Dudás*: Századok 37, 472. *Borovszky S.*, Honfoglalás története. 76.

⁸ Mon. Strig. II. 469, I. még ÁUO VII. 429. *Győrffy*, I. 863.

⁹ Pesti Hírlap: 1888. II. 25. (név nélkül); Maros: 1888. III. 4. (n. n.).

rendre letették a makai parókián, de ott is eltöltöttek egy kis időt, mert a plébános úr néhány pohár borral leöblíttette velük a hosszú út porát. Mindkét jámbor fuvaros kissé kapatos lett, amint felcihelődtek a kocsira, el is szunnyadtak. A lovak azonban tudták a járást és hazavitték gazdáikat. A kocsizajra az asszonyok is előkerültek, és mérgesen kérdezték: „Hol a pokolban jártak kendtek ennyi ideig?” „Hát hol jártunk volna” — fordította visszajára a bátrabbik a kérdést. „Messze van ám Makó Jeruzsálemtől!” zárta le a másik a vitát — Radnát értve Jeruzsálemen. Azóta gúnyosan hangzik Makón, ha valamit a Makó és Jeruzsálem közti távolsághoz hasonlítanak. Paraszti humorral kifundált történet ez, melynek józú csattanója az idézett szállóige.

Ugyancsak Makón, az 1888-ban megjelenő Maros hetilap tárca rovatában Szél Ákos szerkesztő írt az eddig több oldalról tárgyalt közmondás keletkezéséről.¹⁰ Említi, hogy a szállóigét általában Makó városra vonatkoztatják. Szirmay Antalra hivatkozva bizonyítja, hogy a közmondás az 1217-ben lezajlott kereszties hadjáratban résztvevő, kótyagos Makó vitézzel kapcsolatos, aki a soktornyú Spalato láttán már a Szentföldön képzelte magát, s bár attól még messze volt, „vivo incalescens” „lelkes hangulatban” hálát adott Istennek azért, hogy a szent városba vezérelte.

A fentiekből megállapítható, hogy a világhírű makai hagymakultúra mellett a tárgyalt közmondásnak is köszönhető, hogy Makó neve szerte e hazában közismertté vált.

A XVIII. században Makóra áramló élénk bevándorlással áll szoros kapcsolatban a következő két szólás: „*Makóra gondol*” és „*Makóra költözött*.” Ezeket Makón Földeákon, Hódmezővásárhelyen és Lelén még ma is lehet — főleg öreg emberek szájából — hallani. Az elsőt olyan szórakozott emberre mondják, aki nem arra gondol, amit tennie kellene és elvétí a dolgát, hibát hibára halmoz. Hiányzik eljárásából figyelmének az adott tárgyra való összpontosítása. — A másodikat olyan személyre alkalmazzák, aki addig-addig halogat valami tennivalót, míg a halál meggátolja annak megvalósításában. Mielőtt cselekedett volna, meghalt. — „*Makóra*” költözött. Jóllehet évekig az áttelepülés gondolatával foglalkozott, de nem tudott dönteni. A halál azonban gyorsabban határozott, mint ő, mert ehelyett, hogy Makóra hurcolkodott volna, a helybeli temetőben kellett kikötnie.¹¹

A hagymás városban közismert mondás: „*Makóra, ha rossz vagy!*” Ezt a szállóigét Szirbik Miklós említi lefelőször 1836-ban, sokáig kéziratban rejtőző krónikájában, de feltehető, hogy már jóval előbb közszájon forgott. A XVIII. században a közeli környékről a természetes szaporodást jóval meghaladó rajok települtek Makóra. Ugyanis az akkori püspök-földesurakkal (Nádasdy, Falkenstein, Engl, Kristovich) elég kedvező úrbéri szerződések kötöttek, s ennek következtében Makón a jobbágyi sors könnyebb volt, mint a világi domíniumokon. Ezért valóságos népvándorlás indult meg Makó felé, persze, a jövevények nem a legkifogástalanabb erkölcsű rétegből verbuválódtak. Valószínű, hogy valamelyik szomszédos birtokon keletkezhetett ez a szólás-mondás, és alkalmazták is olyan egyénre, akitől a község szívesen megszabadult volna, — esetleg meg is szabadult. A dolgokról különben Szirbik így vélekedik: „*Úgy látszik, hogy ezzel a tsúfolódók azt akarják jelteni, hogy Makó minden rosszat bévesz. Igaz, hogy ide sok gyülevész nép tódult elejétől fogva, de aki egyszer ide jött, nem igen megy el innét. Ez az oka a város oly szaporán való nevedésének. (1717-ben 500, 1786-ban 9 ezer lakos élt itt.) Ez Makónak ditsőségére válik és azt mutatja, hogy itt az élés módja könnyebb, mint másutt. Az említett közmondásra hát mi Makaiak a tsúfolódás és irigység bélyegét ütjük és annak az ellen-*

¹⁰ Ua.: 1888. V. 28.

¹¹ *Sirisaka A.*, Közmondások könyve. Pécs, 1892. 134.

kező értelmet adjuk: „Ha rossz vagy eredj Makóra, majd megtanítanak ott!”¹² Talán a Szirbik-féle krónika egyik félreértett mondatából — „... az igaz, hogy ide sok gyűlevész nép tódult elejétől fogva...” — keletkezhetett az az elvétve még máig is hallható pletyka, hogy Makó a XVIII. század első felében valamiféle „fegyenc telep” lett volna. Erre nézve azonban nincs semmiféle konkrét feljegyzés, célzás vagy csak valamelyes valószínűsítő szájhagyomány sem.

Ebbe a csokorba sorolható az a „*Makai disztichon*” néven elég kevésbé ismert versceksze is, amit előbb Reizner János¹³ majd Borovszky Samu is közölt, Makó múltjával foglalkozó művében.¹⁴ Reizner nem fűz kommentárt a vershez, csak azt említi, hogy a XIX. sz. eleji magyar mezővárosok mindegyikére ráillik egy kicsit. Borovszky keletkezésének okairól is beszél, sőt szerzőjét is feltételezi. Érdekes, hogy egyikük sem említi a forrást, melyből — nyilván Makón — merítette. A disztichon különben így hangzik:

„*Aemula Venetiis est urbs celeberrima Makó.
Haec iacet in medio stercoris, illa maris.*”

Borovszky fordítását is közli ilyen formán:

*Büszke Velence, Makó koszorúdat tépi fejedről.
Sorsotok egy: a hínár. Adria s trágya nem egy?*”

Azt elhallgatja, hogy a magyarítás honnan származik. Feltehető, hogy Borovszky maga ültette át hazai nyelvre. A fordításnak különben még két változatát is közreadjuk. Mindkettő hívebben alkalmazkodik az eredeti értelméhez, mint a fentebb közölt variáns. Az egyik így hangzik:

„*Verseng fekvésre a híres Makóval a büszke Velence,
Az él trágya között, ez a tenger ölen.*”¹⁵

A másik fordítás szövege ez:

„*Velencével vetekszik ám Makó híres városa,
Az tengeren épült, ennek meg a trágya az alja.*”¹⁶

Forma tekintetében az első híven alkalmazkodik a disztichon verstani követelményeihez, a másik hangsúlyos verseléssel kísérli meg tolmácsolni a klasszikus alakzatú szállóigét. Ez ugyan ellentmondás, jóllehet tartalmi szempontból sikerült átültetés. — Makót a vers *urbs celeberrima*-nak nevezi, holott a latin nyelv az urbs szót — kevés kivétellel — csak Rómára vonatkoztatja. A Makónak megfelelő *oppidum* helyett nyilván gúnyból titulálja a vers a világ ókori fővárosának, Rómának rangjával a valóságban szerény kis várost. A „*celeberrima*” ’híres-neves’ jelző is fokozza a komikus hatást. Makó az egykori feljegyzésekben mint szemetes sárfészkek szerepel, ahol a tavaszi és őszi esőzések idején szörnyű állapotok uralkodtak: a lakosok trágyával raktak ösvényt, hogy legalább a szomszédságot megközelíthessék. Az idézett disztichonnak tehát tárgyi és hangulati alapja is megvolt, s amint a stíluselemzés mutatja, a gúnyos elmarasztalás nemcsak a poén vaskosságából adódott.

¹² Szirbik M., Makó Várossának ... Leírása. Makó, 1926. Csanád Vármegyei Könyvtár 6. 34—40.

¹³ Reizner J., i. m. 84.

¹⁴ Borovszky S., Csanád vármegye története. Bp. II. k. 372.

¹⁵ Kelemen Ferenc fordítása.

¹⁶ Péter László fordítása.

Az eredeti latin disztichon szerzőjéről nincs tudomásunk. Borovszky az epigramma alkotójának Kőszeghy László egykori csanádi püspököt véli, aki a XIX. század első harmadában sűrűn tartózkodott Makón, ahol 1826-ban nyári lakot is építtetett, amit a helyi nyelv „püspöki rezidencia” néven emleget.¹⁷ Bár semmi bizonyosság sincs arról, hogy a disztichon szerzője Kőszeghy püspök lenne, ez a feltevés mégis megkövethető. A püspök ugyanis két ízben is hosszan pereskedett a makói tanáccsal. Ő volt az, aki engedékenyebb földesúr-elődjei után Makó lakosságát a Mária Terézia-féle urbárium szerinti személyes úrbéri szolgálatra, robot és dézsma teljesítésére szorította. A regálék korábbi bérletét is megszüntette, és azokat házilag hasznosította. Mindössze a robotot engedte pénzzel megváltani. Kőszeghy püspök elődei az úri jogokról és a királyi kisebb haszonvételekről a várossal kötött szerződés értelmében, bizonyos évi fizetség ellenében lemondtak, s így ezeket a jövedelmeket a városi tanács szedte és azokkal gazdálkodott is. Kőszeghy ezt a városra nézve kedvező állapotot megszüntette, és a feudális jog rideg álláspontjára helyezkedett. Általában véve II. József felvilágosultabb kormányzatát az 1790—91. évi országgyűlés után, de még inkább a napóleoni háborúk idején felváltotta hazánkban a legkeményebb jobbágy-elnyomó feudális álláspont. Kőszeghy püspök-földesúr kétszer is pereskedett makói jobbágyaival, s mindkét esetben a megyei nemesi bíróság a gyengébb felet marasztalta el. Az idézett disztichon satírikus alaphangja csakúgyan kifejezheti azt a viszonyt, mely a város és földesura közt annak idején fennállt.

DER NAME „MAKÓ” IN UNSEREN SPRICHWÖRTERN

von

Ferenc Kelemen

Der Verfasser beschränkt sich nicht auf die Anführung der Sprichwörter, in denen der Name „Makó” auftaucht, sondern untersucht auch von historischem Gesichtspunkt aus das Auftreten des Ortsnamens „Makó” in unseren Dokumenten. Das bekannteste Sprichwort: „Es ist fern, wie Makó von Jerusalem” — kommt zum ersten mal in 1598 vor, in einer Notiz von János Baronyai Decsi, laut dessen Erklärung das Sprichwort mit dem in 1217 geführten Kreuzzug Königs Andreas II. in Zusammenhang stünde. Nach den Erkundungen Decsis wäre Makó einer der Kreuzritter gewesen, der noch während der Fahrt nach dem Gelobten Lande, im Dusel nach einer durchzechten Nacht die Türme von Spalato [Split, Jugoslawien] für Jerusalem gehalten hätte. Die Stadtentwicklung beschleunigte sich in der ersten Hälfte des XVIII.-en Jahrhunderts zusehends, was auf die Bewohner der Umgebung eine nicht geringe Anziehungskraft ausübte. Davon geben sogar drei Sprichwörter Kunde. — Das lateinische Distichon von Makó überhäuft dagegen mit Spott die rückständigen Verhältnisse der Stadt im XVIII.-en Jahrhundert.

¹⁷ Ma: „Mező Imre” középiskolai kollégium.